

ДЕМОКРАТИЧНИЙ СТИЛЬ СПІЛКУВАННЯ ЯК ВИЯВ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Лях Г.Р.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглядається сутність демократичного стилю спілкування вчителя та учнів. Підкреслюється його важливість для вирішення нагальних проблем формування громадянина демократичного суспільства. Доводиться, що демократичний стиль спілкування вчителя є важливим показником його педагогічної майстерності.

Ключові слова: особистість учителя, педагогічна майстерність, стиль спілкування, демократизація навчально-виховного процесу, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, партнерство.

Постановка проблеми. Освіта виконує певне соціальне замовлення – формування громадянина, всебічно розвиненою особистістю, корисну суспільству. Оскільки суспільство постійно розвивається, у ньому відбуваються певні зміни, то й система освіти змушена переглядати й конкретизувати свої цілі та оновлювати зміст. Постіндустріальне суспільство більше зацікавлене у тому, щоб його громадяни були здатні самостійно, активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до умов життя, що змінюються. Крім цього, в суспільстві поширюються демократичні тенденції, які висувають нові вимоги як до підготовки і виховання майбутніх громадян, так і до вчителів.

Завдяки змінам у суспільній свідомості з'явилися нові цінності в освіті: домінування саморозвитку, самовиховання над передачею знань, умінь і навичок, а відповідно, й інтересів особистості – над навчальним планом і навчальними програмами. Не заперечуючи важливості виконання навчальних планів і програм, все ж наголосимо, що основні зусилля вчителів повинні бути спрямовані на особистість учня. І тут усе залежить від особистості вчителя, його майстерності. Не нехтувати правами учня (серед яких основним є право на отримання якісної освіти і всебічний розвиток здібностей), не намагатися всупереч його бажанням та здібностям формувати його особистість на власний розсуд; виховувати не просто сліпо слухняну людину, готову без сумніву та розуміння суті явищ і подій виконувати вимоги вчителів, а особистість, яка б діяла свідомо і самостійно, виходячи з власного аналізу ситуації на основі отриманих знань, і водночас відповідально – такими повинні бути підходи до організації навчально-виховного процесу в школі в умовах розбудови демократичної держави. Усе це актуалізує проблему демократизації навчально-виховного процесу в школі, основними суб'єктами якого є вчителі та учні, до яких висуваються певні вимоги, у першу чергу до побудови найдоцільніших стосунків і спілкування між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчать численні публікації, проблема стилю спілкування безпосередньо пов'язана з особистістю вчителя. З цієї точки зору її розглядали В. Грехнев, П. Єршов, В. Кан-Калік, Ю. Львова, Л. Савенкова, І. Синиця, В. Чернокозова і І. Чернокозов та ін. Деякі проблеми стилю спілкування розглядалися у контексті демократизації освіти як закономірності і принципу організації освіти (С. Гуменюк, І. Зязюн, В. Кремень, М. Яцейко та ін.) і демократизації навчання у ВНЗ (С. Лупенко-Ковтун, О. Мисечко, І. Постоленко та ін.).

Проблема формування педагогічної майстерності вчителя досліджувалася багатьма педагогами. У працях Ю. Азарова, Ю. Бабанського, І. Зязюна,

Н. Кузьміної, Н. Кухарева, Ю. Львової, І. Раченка, І. Синиці, В. Сластьоніна, О. Щербакова та інших педагогів розкрито сутність цього феномена, схарактеризовано його складники і критерії, розглянуто умови формування педагогічної майстерності тощо. О. Голік, наприклад, розглядає педагогічну майстерність як складову професійного розвитку вчителя, О. Лавріненко – як домінуючий складник педагогічної дії. М. Вайновська досліджує педагогічну майстерність у контексті проектування особистісно-орієнтованих технологій виховного процесу в загальноосвітньому закладі.

Педагогічна майстерність розглядається педагогами як центральна якість особистості вчителя, яка акумулює в собі творче ставлення до справи, ініціативу, високу культуру та ерудицію, усвідомлення суспільної значущості своєї праці і особистісні якості вчителя. Так, І. Зязюн підкреслює: «Сутність майстерності – в особистості вчителя, в його позиції, здатності виявляти творчу ініціативу на підставі реалізації власної системи цінностей. Майстерність – вияв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання» [5, с. 25].

Формулювання цілей статті. Мета даної статті – довести, що демократичний стиль спілкування вчителя і учнів є виявом педагогічної майстерності вчителя, а також передумовою її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз психолого-педагогічних джерел з проблеми формування педагогічної майстерності вчителя дозволяє зробити висновок про те, що у структурі педагогічної майстерності поєднуються два аспекти: технологічний і особистісний. Технологічний аспект пов'язаний зі знаннями і вміннями вчителя, методами, прийомами і засобами, які він використовує у своїй навчально-виховній діяльності, особистісний – з його особистісними якостями і ставленням до учнів, а також характером спілкування.

Більшість педагогів сходяться в тому, що для успішної реалізації навчально-виховних завдань учителеві не достатньо тільки професійних знань і умінь – успіху можна досягти тільки на основі встановлення нормальних взаємин з учнями, що актуалізує проблему особистісних якостей учителя.

Як відомо, основою педагогічної майстерності вчителя є педагогічні здібності, серед яких саме комунікативні здібності відіграють провідну роль у виборі стилю та організації спілкування з учнями. Ю. Азаров називає три найважливіші компоненти комунікативних здібностей: спостережливість, любов до дітей і прагнення до передачі знань, до спілкування з дітьми, бажання організувати жит-

тедіяльність дитячого колективу. До допоміжних властивостей особистості вчителя він відносить певні якості розуму (дотепність, критичність, послідовність), мову вчителя (наявність ораторських здібностей, лексичне багатство та ін.), артистичність натури (уява, вміння фантазувати). Важливу роль в організації правильного спілкування з учнями відіграє педагогічний такт – «відчуття міри і вміння підтримувати правильні стосунки зі своїми учнями» [4, с. 26–28].

В. Ягупов серед основних критеріїв педагогічної майстерності називає гуманність, демократичність і діалогічність [7]. У сучасних умовах розгортання навчально-виховного процесу саме демократичність та діалогічність у спілкуванні вчителя і учнів відіграє важливу роль у формуванні творчої, ініціативної, самостійної, незалежної особистості, члена демократичного суспільства.

Оскільки процес навчання як соціально-педагогічне явище передбачає спілкування між учителем і учнями, то цілком правомірним є питання про стиль спілкування. Як відомо, існує три типи спілкування: авторитарний, демократичний, ліберальний. З огляду на завдання формування всебічно розвинутої особистості – члена демократичного суспільства важливістю набуває демократичний стиль, коли вчителі сприймають учнів як рівноправних осіб, серйозно ставляться до їхніх проблем, страхів і негараздів; зміст навчання є особистісно-значущим для школярів; школярі і вчителі є партнерами у пошуку знань та істин; учитель прислухається до учнів, сперечається з ними, приймає до уваги їхні думки; на уроках та інших заняттях панує доброта, взаємоповага, терпіння та розуміння, а не змагання і конформізм.

Демократичний стиль спілкування – це завжди діалог між двома рівноправними суб'єктами процесу навчання – учителем і учнями, в основі якого лежить взаємна довіра і дружба. В його основі лежать різноманітні індивідуалізовані міжособистісні взаємини з учнями. Англійський психолог і педагог Р. Бернс з цього приводу писав: «Він (вчитель) проявляє готовність спілкуватися з будь-яким учнем і приймати його таким, яким він є. Це не означає, що він прощає учневі будь-яку поведінку чи схвалює всі його особистісні якості, та він не буде відштовхувати дитину в цілому як особистість в силу тих чи інших його відмінних рис» [1, с. 357–358].

Демократичний стиль спілкування дозволяє «знати» одну з важливих суперечностей – між суворістю та вимогливістю вчителя і щирим, дбайливим ставленням до учнів. Це дозволяє вчителю, з одного боку, висувати вимоги, аж до диктаторських, але справедливих і доцільних, з іншого, – виявляти любов до дітей і прагнення допомогти їм у вирішенні їхніх життєвих і навчальних проблем.

Навчання є особливим видом діяльності та спілкування, у ході яких відбувається формування особистості. Тому важливо так їх організувати, щоб вони максимально сприяли переведенню вихованця в суб'єкт діяльності. Демократичний стиль спілкування передбачає переведення учня у суб'єкт педагогічної взаємодії, щоб дитина «свідомо прагнула до певної мети, розкривала кращі свої сили, вложені в неї природою, виховувалася на творчу, повноцінну особистість» [2, с. 405].

До умов, які забезпечують суб'єкт-суб'єктну взаємодію в процесі навчання О. Лаврінченко відносить: право кожного учасника творчого процесу на власне рішення; створення і збереження учасниками педагогічної дії атмосфери творчості; стимулювання індивідуального стилю творчої діяльності і самовираження кожного з суб'єктів учіння. Отже,

за суб'єкт-суб'єктної взаємодії учні «стають співавторами соціально-культурної діяльності, яку творчо організує вчитель» [3].

Іншими словами, вчитель перестає бути лише джерелом інформації для учнів (хоча ця функція продовжує зберігати своє значення, оскільки школярі в першу чергу вчать саме у вчителя, в його очах учитель є вищим авторитетом у питаннях науки і практики), головним організатором і керівником навчального процесу. Він є фасилітатором, координатором, співтворцем, помічником і консультантом. Його основне завдання полягає в тому, щоб організувати діяльність та спілкування школярів, спрямованих на засвоєння ними знань, умінь і навичок, розвиток розумових здібностей, формування світогляду і позитивних рис особистості.

Вивчення досвіду організації навчально-виховного процесу дозволяє окреслити певні вимоги до вчителя як співучасника, організатора і керівника цього процесу.

По-перше, вчитель, спираючись на знання індивідуальних особливостей учнів, повинен сам чітко усвідомити, яких результатів повинен досягти кожен учень і розробити певні правила (вимоги), спрямовані на підтримку діяльності учнів, і довести їх до учнів. У правилах учитель формулює певні обмеження тих учинків, від яких він бажає уберегти учнів, а також ті результати, яких учитель від них очікує. З огляду на це діяльність учителя має авторитарний характер. Але Р. Бернс застерігає вчителів від захоплення «педагогікою обмежень», щоб не перетворити життя вчителя і учнів у напружене і обтяжливе існування. Щоб запобігти цьому, важливо, щоб ці правила виходили з реалій життя, а не з абстрактних чи авторитарних суджень.

По-друге, вчитель розробляє систему дидактичних матеріалів, які допоможуть учням оволодіти певним розділом навчального матеріалу. Такі дидактичні матеріали складаються для груп учнів або окремих учнів і визначають види і форми навчальної діяльності, дають перелік понять і основних методів оволодіння ними, вказують способи контролю. У цьому виявляється гуманістична спрямованість діяльності вчителя, який дбає про розвиток кожного учня. При цьому слід надавати перевагу видам роботи, орієнтованим на самостійну творчу діяльність учнів. У таких формах навчання вчитель начебто знаходиться поза навчальним процесом, перекладаючи на учня реалізацію навчальних завдань. Але, надаючи учням певну свободу у процесі навчання, вчитель повинен підтримати їх, скерувати їхню діяльність у потрібному напрямку. Така підтримка, на думку Р. Бернса, «дає можливість дитині відчути себе самостійним у досягненні успіхів і віднести їх на рахунок власних здібностей» [1, с. 386]. При цьому вчитель повинен давати корисні поради, а не нав'язувати їх в авторитарній формі.

По-третє, діяльність учителя буде ефективною, якщо він створить у класі атмосферу теплої, взаємної довіри – за умови високої професійної компетентності вчителя. К. Роджерс вважає, що вчитель зможе створити у класі потрібну атмосферу, якщо буде керуватися наступними принципами: протягом усього навчального процесу демонструвати дітям свою довіру; допомагати учням у формулюванні й уточненні мети і завдань, що стоять перед групою учнів або перед кожним учнем; виходити з того, що в учнів є внутрішня мотивація до учіння; виступати для учнів як джерело різноманітного досвіду, до якого можна звернутися за допомогою; розвивати в собі здатність відчувати емоційний настрій групи і приймати його; бути активним учасником групової

взаємодії; відкрито висловлювати у групі свої почуття; прагнення до досягнення емпатії, що дозволяє розуміти почуття і переживання кожного учня [1, с. 328–329].

Отже, демократичний стиль спілкування являє собою своєрідний синтез авторитаризму (вплив на учнів силою свого авторитету, побудованого на професіоналізмі та чіткій громадянській позиції) і гуманізму вчителя (любов і повага до учнів, дбання про їхній розвиток) за умови створення сприятливих умов для навчання і всебічного розвитку школярів. Кожен учень повинен бути впевненим, що він зможе вивчити, зробити, досягти певних успіхів. І вчитель, організуючи демократичне навчання, повинен підтримувати в учня цю впевненість, переконувати, що він не байдужий до учня, що бажає йому добра, піклується про нього.

Одним із найважливіших показників демократичного стилю є рівень активності учнів у процесі навчання. Саме активність перетворює об'єкт педагогічної діяльності (учня) на суб'єкт взаємодії вчителя і учнів. Як зазначали М. Яковлев і А. Сохор, «без праці самих учнів... навчання неможливе» [8, с. 15]. Так само і повноцінний, ефективний процес навчання не може існувати без партнерства, взаємодії, співпраці вчителя і учнів. Яким би активним у навчально-виховному процесі не був учитель, які б прогресивні методи і засоби він не використовував у своїй діяльності, якщо він своєю працею не викличе відповідну активність школярів, не можна сподіватися на будь-які позитивні результати.

Спостереження за роботою вчителів дозволяють зробити висновок, що на уроках учителів-майстрів учні більш активні, ніж на уроках учителів-початківців (рівень майстерності яких знаходиться ще на низькому рівні). Так, ми помітили, що молоді вчителі більше говорять на уроках, ніж учні, вони намагаються самі все пояснити, прокоментувати, навіть дещо зробити замість учнів; не звертаються до життєвого досвіду учнів, навіть іноді не цікавляться тим, чи мають учні якісь знання з того, що вивчається на уроці. Це певним чином відокремлює вчителя від учнів, створює бар'єр у спілкуванні, що негативно відбивається на результатах навчання. Учитель-майстер займає на уроці позицію на перший погляд непомітну, він так вдало керує навчально-пізнавальною роботою учнів, що складається враження, що учні все роблять самі. Як справедливо зазначав Р. Бернс, «діти висловлюються на уроках тим більше, чим менше говорить учитель» [1, с. 358].

Отже, майстерність учителя полягає в тому, щоб зробити учня своїм партнером у досягненні вищих результатів на основі реалізації своїх творчих здібностей. При цьому такий стиль відносин відкриває більші можливості для саморозвитку і самовиховання як для учнів, так і для вчителя. Для останнього він є передумовою формування педагогічної майстерності.

Учитель стає майстром тоді, коли організує спільну навчальну діяльність з учнями, спрямовану на формування системи знань, умінь і навичок, і виховну діяльність, спрямовану на самореалізацію і самовиховання. Для такої діяльності характерними є відкритість, особистісна спрямованість, мобільність, демократичність. З огляду на це важливо дотримуватися таких норм у відносинах учителя і учнів:

- ставлення вчителя до учня повинно носити не просто офіційний (діловий), але й людський (товариський, дружній) характер;

- ставитися до учня як до особистості, поважати і підтримувати його найцінніші якості, всіляко

сприяти їх розвитку. Мірою поваги до учня слід вважати вимогливість до нього;

- постійно вивчати дітей, їх внутрішній психічний світ, щоб мати можливість правильно приймати рішення у відношенні до кожного учня, передбачаючи всі педагогічні та соціальні наслідки;

- бути терпимим до неправильних учинків, думок і переконань дітей, уміти переконувати і роз'яснювати терпляче їхні помилки;

- вважати себе відповідальним не тільки за свою правильну поведінку, але й за правильне розуміння її учнями, постійно вдосконалювати управління своїми емоціями [6, с. 80].

Спостереження за роботою вчителів свідчать про те, що демократичний стиль спілкування характерний для вчителів-майстрів, що відображається і на технологічній стороні педагогічної майстерності. Так, у своїй діяльності вони поєднують індивідуальні, групові та колективні форми роботи з метою підготовки школярів до виконання сучасної соціальної ролі; створюють на уроках атмосферу доброти, глибокого взаєморозуміння між учителем і учнями, взаємодопомоги, співпраці; переважно використовують діалогічні форми навчання; урізноманітнюють форми й методи навчальної діяльності: поряд з традиційними практикують і нові – метод проектів, індивідуально-дослідні завдання, ділові та рольові ігри тощо. Крім цього, вчитель-майстер уміло поєднує роботу на уроках з різними формами позаурочної діяльності. Вечори, атракціони, КВК, конкурси, предметні гуртки – ці та інші форми навчально-пізнавальної діяльності учнів створюють додаткові можливості для спілкування вчителя і учнів та учнів між собою і сприяють демократизації спілкування вчителя та учнів і всього навчального процесу. Отже, вчитель-майстер прагне до спілкування з учнями і використовує всі можливості для цього.

Отже, у процесі навчання, за умов демократичного стилю спілкування, вчитель і учні є рівноправними партнерами (не у сенсі рівності прав, а в сенсі рівності їх реалізації), співтворцями, співавторами у пошуках істини шляхом вирішення різноманітних проблем, науково-пізнавальних чи життєво-побутових. Якщо уявити процес навчання як ланцюжок, який розгортається від вирішення однієї проблеми до вирішення іншої, то роль учителя зводиться до того, щоб, по-перше, учні усвідомили смисл проблеми, яка вирішується, по-друге, щоб створити вільну і невимушену атмосферу, яка буде стимулювати учня до її вирішення. При цьому, крім професійних знань, умінь і навичок, що складають технологічну основу педагогічної майстерності, для ефективної роботи потрібні такі особистісні якості вчителя, як «володіння стилем легкого, неформального, теплого спілкування з учнями; перевага усних контактів на уроці над письмовими; емоційна врівноваженість, упевненість у собі, життєрадісність» [1, с. 306].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що, з одного боку, демократичний стиль спілкування, в основі якого лежить суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя і учнів, є важливим виявом педагогічної майстерності, з іншого, – передумовою її формування.

Необхідність демократичного стилю спілкування продиктована самою сутністю навчання як двостороннього процесу, у якому відображено сукупність дій вчителя та учнів по досягненню спільної мети.

Важливими ознаками демократичного стилю спілкування є: організація співробітництва, взаємодії, партнерства у процесі навчання; активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів, розши-

рення самостійності учнів і надання учням права вибору в процесі навчання; використання «активних» методів і різноманітних форм навчання і способів організації навчально-пізнавальної діяльності

учнів; поєднання авторитарного впливу з гуманним ставленням до учнів; створення теплої, дружньої і водночас ділової атмосфери на уроках та в позачасній навчально-пізнавальній діяльності.

Список літератури:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Роберт Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 423 с.
2. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів / Григорій Ващенко. – Видання перше. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. – 441 с.
3. Лаврінченко О. А. Педагогічна майстерність як домінуючий складник педагогічної дії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/Tipuss/2013/3/.pdf. – Заголовок з екрану.
4. Методика воспитательной работы: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Ю. П. Азаров, Л. М. Байтенова, Е. П. Белозерцев и др.; под ред. Л. И. Рувинского. – М.: Просвещение, 1989. – 335 с.
5. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
6. Чернокозова В. Н. Этика учителя / В. Н. Чернокозова, И. И. Чернокозов. – К.: Радянська школа, 1973. – 176 с.
7. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник / Ягупов В. В. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
8. Яковлев Н. М. Методика и техника урока в школе: В помощь начинающему учителю / Н. М. Яковлев, А. М. Сохор. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.

Лях Г.Р.

Донбасский государственный педагогический университет

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ СТИЛЬ ОБЩЕНИЯ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ

Аннотация

В статье рассматривается сущность демократического стиля общения учителя и учащихся. Подчеркивается его значимость для разрешения насущных проблем формирования гражданина демократического общества. Доказывается, что демократический стиль общения учителя является важным показателем его педагогического мастерства.

Ключевые слова: личность учителя, педагогическое мастерство, стиль общения, демократизация учебно-воспитательного процесса, субъект-субъектное взаимодействие, партнерство.

Lyakh GR.

Donbass State Teachers' Training University

DEMOCRATIC STYLE OF COMMUNICATION AS THE INDICATOR OF TEACHER'S SKILL

Summary

The essence of the democratic style of communication between a teacher and pupils is examined in the article. Its importance in decision of the urgent problems of the formation of a citizen of the democratic society is emphasized. It is proved that the democratic style of communication is an important indicator of teacher's skill.

Keywords: teacher's individuality, teacher's skill, style of communication, democratization of the educational process, subject-subjective interaction, partnership.